

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 165-176, ELAZIĞ-2001

GÖKTÜRK YAZITLARINDA TÜRK HALK EDEBİYATI UNSURLARI

Elements of Turkish Folk Literature at in Göktürk Inscriptions

Ebru ŞENOCAK*

ÖZET

Orhun civarında sekizinci yüzyılın ilk yarısında dikildiği tespit edilen Göktürk Yazıtları, başta Türk edebiyatı olmak üzere pek çok konuda “ilk”lere mührünü vurmuştur.

Türk kültürünün, Türk medeniyetinin, Türk töresinin vs. pek çok örneği, Türk tarihinin yazıya geçirilen ilk eseri olan Göktürk Yazıtları’nda tesbit edilmiştir. Bu unsurların yanısıra Göktürk Yazıtları’nda, Türk folkloru ile ilgili örnekler de bulunmaktadır. Söz konusu folklor ürünleri, sözlü gelenek içerisinde aktararak bir takım değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Biz bu makalemizde, Göktürk Yazıtlarındaki halk edebiyatı unsurlarını tesbit edip, bunların benzer yönlerini günümüzdeki şekilleriyle mukayese ederek değerlendirmeye çalışacağız. Böylece, yüzyıllarca önce yazılan eserdeki ürünlerin, günümüzde de hâlâ aynı anlam zenginliği ile ifade edilmekte olduğunu belirtmiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Destanlar, ağıt, folklor, atasözleri, ortak kültür değerleri.

SUMMARY

Göktürk inscriptions, which were identified that put in place around Orhun at the first half of the eight century, put stamps on many issues as “firsts”, primarily at Turkish literature.

Many examples of Turkish culture, Turkish civilization, Turkish custom etc. Were identified at the first written work of Turkish history which is Göktürk inscriptions. In addition to these elements, there are examples of Turkish folklore in Göktürk inscriptions. Above mentioned these folklore products reached through verbal tradition to today with some changes.

This article aims to identify elements of folk literature at Göktürk inscriptions, then, attempts to evaluate similarities with current types through comparison. Thus, it will be put forward that products of on written work of many centuries ago have still been mentioned with richness at the meaning.

Key Words: Epics, laments, folklore, proverbs, common cultural values.

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Türk kültür tarihinin hemen hemen bütün ilklerine mührünü vurmuş olan Göktürk Yazıtları, Türk milletinin dil, duygu ve düşüncelerinin âdeta tercümanı olmuştur. Öyle ki, bu kutsal taşlar üzerine nakşedilen acı-tatlı yaşam tecrübeleri, her asırda yeniden şekillenmiş ve nesilden nesile, gerek dil gerek edebî eserler vasıtasıyla aktararak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Yazıtlar incelendiğinde açıkça görülecektir ki, hayatın her safhası nasıl ki mûsikîde ses, resimde boya, mîmarîde taş ile sergileniyorsa edebî eserde de kelimelerin engin dünyası ile gözler önüne serilir.

Burada, işlenmiş bir edebiyat dili olarak karşımıza çıkan dil, zamanla “...*bütün Türkler arasında ortak söyleyiş değeri kazanmış, millî bir destan lisanı,*” (BANARLI 1987: 61) olmuştur. Bunu, sözlü gelenek içerisinde olgunlaşıp yazıya geçirilen “Dede Korkut Hikâyeleri” ve Göktürk Yazıtları arasındaki benzer ifade tarzı ile örneklendirebiliriz, (BANARLI 1987: 61).

Yazıtlarda, “*Güneydeki Şadpıt beğleri, kuzeydeki Tarkat buyruk beğleri! Otuz Tatar..., Dokuz Oğuz beğleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle!*” (ERGİN 1995: 17) şeklinde geçen ifadeler Dede Korkut Hikâyeleri’nde, “*Sağda oturan sağ beğler, sol kolda oturan sol beğler, eşikteki inaklar, dibte oturan has beğler, kutlu olsun devletiniz!*” (ERGİN 1995: 144) olarak geçer.

“Konuşmanın tam tersine yazı, bilinçdışından kaçınılmaz olarak çıkagelmez. Konuşulan dilin yazılma süreci, bilinçli yaratılmış belirli kuralların yönetimindedir,” (ONG 1995: 101). Söz konusu ifadeler, ortak bir yaşam tarzının, halk muhayyilesinde derin etkiler bırakmış olayların bilinç altındaki izleridir.

Konu ile ilgili bir diğer örnek de yazıtlarda, “*Görür gözüm görmez gibi, bilir bilgim bilmez gibi oldu,*” (ERGİN 1992: 30) sözlerinin “Dede Korkut Hikâyeleri”nde, “*Menüm görür gözlerüm görmez gibi oldı. Tutar menüm ellerüm tutmaz oldı,*” (ERGİN 222: 178) şeklinde geçmesidir.

Örneklerde de görüldüğü gibi sosyolojik bütünlüğe sahip olan bir milletin duygu, düşünce ve hayal dünyaları her dönemde benzer şekilde ifade edilmiştir. Buna göre, “*Kültür her ögesiyle topluluk birliğin ve bütünleşmenin açık veya örtülü oluşturucusudur*” (TURAL 1999: 37), diyebiliriz.

Orhun civarında VIII. yüzyılın ilk yarısında Kültigin (732), Bilge Kağan (735) ve Tonyukuk (725) adına dikilmiş olan yazıtlarda; “İlk Türkçe metin, ilk Türk tarihi.....,

Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası....., Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri...” (ERGİN 1992: 7) olma gibi pek çok unsuru görebiliriz.

Konu ile ilgili olarak Saim Sakaoglu'nun “Göktürk Yazıtları ile Anadolu - Türk Folklorundaki Paralellikler Üzerine” adlı bir makalesi vardır, (SAKAOĞLU, 1994). Söz konusu makalede, insan hayatının geçiş safhaları olarak belirtebileceğimiz evlenme ve ölüm konuları Göktürk Yazıtları incelenerek tespit edilmiştir. Metinlerdeki düğün merasimleri, Türgiş hakanına kız verilmesi ve Türgiş hakanının kızının oğula alınması şeklindedir. Ölüm / “Yoğ” Töreni / Yas ise yazıtlarda, “Bumin Kağan”, “İstemi Kağan”, “Kapgan Kağan (Böğü Kağan)’ın Katun’u”, “Kapgan Kağan’ın oğlu Tonga Tigin’in”, “Kül Tigin’in” ve “Bilge Kağan’ın” “kergek bolması” üzerine yapılır. Metinde geçen ölüm, “yoğ” törenlerine dikkat edildiğinde eski Türklerdeki yas geleneğinin canlı bir şekilde yaşatıldığı görülür. Halkın; cenaze törenlerinde saçlarını, kulaklarını kesmeleri, cins has atlarını, kara samurlarını, mavi (gök) sincaplarını sayısız miktarda bırakıp gitmeleri bunun bir örneğidir, (SAKAOĞLU 1994). Folklor adı altında toplayabileceğimiz bu unsurlar, Türk halk kültürünün kökleşmiş geleneklerinin en güzel örnekleridir. Folklorik malzemeleri, “bilgi haline gelmiş folklorik malzeme, Yaşanan folklorik malzeme, sanat haline gelmiş folklorik malzeme olmak üzere üç şekilde değerlendirmiştir, (TAN 1997: 6). Buna göre halk edebiyatı ise folklorun alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazıtlardaki halk edebiyatı unsurları, yazıya geçtiği halde halk arasında anlatılmaya devam eden, söz unsuruna dayalı edebî ürünlerdir. Bunlar, nesilden nesile aktarılırken bir takım değişikliklere uğramış, farklı adlar altında fakat aynı / benzer konuların işlendiği türleri ihtiva ederler. Göktürk Yazıtları incelendiğinde de açıkça görülecektir ki, yaşanan hâdiseler ve bunların ifade tarzları yıllar sonra karşımıza tekrar çıkmaktadır. Biz bu çalışmamızda, adı geçen makalede folklor unsurları incelendiği için yalnızca, Göktürk Yazıtları’ndaki halk edebiyatı unsurlarını değerlendirmeye çalışacağız.

1. Nesir şeklinde (anlatmaya dayalı) olanlar
  - a. Destanlar ve Dede Korkut Hikâyeleri
2. Nazım şeklinde olanlar
  - a. Ağıt
  - b. Yaşname
3. Nazım- nesir karışık olanlar
  - a. Atasözleri ve deyimler

1. Nesir şeklinde (anlatmaya dayalı) olanlar

a. Destanlar ve Dede Korkut Hikâyeleri

Tarihî bir tecrübenin ürünü olan Göktürk Yazıtları'nda avcılık ile geçimin sürdürüldüğü, akıncı-dışa dönük bir toplumun hareketli yaşam tarzı sergilenir.

Göktürk Yazıtları'nda da destanlarımızdaki gibi hayvancı-akıncı bir toplumun at sürülerine sahip olduğunu, avcılık ile geçindiğini, millî değerleri uğruna savaştığını görüyoruz. Göktürk Yazıtları'ndaki "*Tangut milletini bozdum, oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini...yok kıldım,*" (ERGİN 1992: 45), "*O at sürülerini alıp besledim,*" (ERGİN 1992: 43), "*Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk*" (ERGİN 1992: 53) ve "*Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim...*" (ERGİN 1992: 47), sözlerini örnek olarak verebiliriz.

Hareketli bir yaşam tarzının hâkim olduğu destan türünde; yiğitlik, kahramanlık, kuvvet, cihangirlik duygusu kişilerin zihninde temel kavramlar haline gelmiştir.

Yazıtlarda, "*Kültigin öksüz atına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi,*" (ERGİN 1992: 29) ve "*Kızıl kanımı döktürerek kara terimi koşturarak, işi, gücü verdim hep*" (ERGİN 1992: 60) sözleri, kahraman bir toplumun başarısıyla, cesaretiyle ayakta durduğunun ifadesidir. Bunu yine, "*Gittiğin yerde hayrın şu olmalı; kanın nehir gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı,*" şeklindeki ifadelerde görürüz. Güç ve kuvvetin göçebe bir hayat için önemli olduğunu vurgulayan benzer ifadeler:

"Başın koyday keskemim
Kanın kara suday tökümün"

(Başını koyun gibi keserim/ Kanını kara su gibi dökerim) (YILDIZ 1995: 600) şeklinde, "Manas Destanı"nda da geçmektedir.

Gücünü Tanrı'dan alan kağan; cesur, bilgili, doğru vasıflarına sahiptir. Mesela, "*Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii,*" (ERGİN, 1992: 34) cümlelerinde söz konusu özellikler sıralanmaktadır. Burada toplumdan kopmamış gelenek ve göreneklere bağlılığı ile halkını idare etmiş bir kağan ve töreye uyan bir milleti görüyoruz. Kağan ve halkın karşılıklı hak ve vazifelere sahip olması ve daimi ilişkiler kurması sosyal devlet anlayışının bir örneğidir.

"Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz Kağan'ın ruhuna hâkim olan "*Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir,*" (KAPLAN, 1991: 15) şeklindeki Türk cihân hâkimiyetini ifade eden sözleri, Göktürk Yazıtları'ndaki "*Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar onun içindeki millet hep bana tâbidir,*" (ERGİN 1992: 47) şeklindeki cihangir bir milletin daha geniş bir alana yayılma politikasında da görülür. "*Yalnız burada bahis konusu olan*

kahraman, efsanevî bir tip değil, tarihî bir şahsiyet; hâkim olduğu yerler de müphem destan mekânı değil, belli ve muayyen yerlerdir," (KAPLAN 1991: 38).

Alp tipinin en büyük özelliği olan at üzerinde devamlı olarak hareket halinde bulunma, ilerleme; Oğuz Kağan'ın, duvarları altın, penceresi gümüş, çatısı demirden evi görüp bir kişiyi görevlendirmesi, ona Kalaç adını vererek yoluna devam etmesi yine geniş mekânları elde etme politikasıdır.

Yazıtlarda dikkatimizi çeken bir özellik de topluluk içinde akıllı, doğruyu görebilecek kişilere verilen önemdir. "Oğuz Kağan Destanı"nda geleceği gören ak saçlı ihtiyar olarak karşımıza çıkan bilici, (BANARLI 1987: 20) "Şu Destanı"nda Öge maddesinde rastlanan yaşlı, sınanmış kişi, (SAKAOĞLU 1983: 38) Göktürk Yazıtları'nda da göçebe-hayvancı medeniyetin yol göstericisi olarak görülür. "*Bilgi bilmez kişi o sözü alıp yakına varıp, çok insan, öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutarak oturacaksın,*" (ERGİN 1992: 48, 53) ifadeleri gerçekleri önceden görebilecek tecrübeli bir kişinin değer yargılarıdır.

Burada, göçebelikten yerleşik hayata geçmenin yavaş yavaş görülmeye başlaması da dikkate değerdir. Ötüken ormanına yerleşerek, devleti idare etme düşüncesi (KAPLAN 1996: 41) bize geçiş dönemi özelliği gösteren "Dede Korkut Hikâyeleri"ni hatırlatmaktadır.

Türk kültür birliğinin, fikir anlayışının daha da önemlisi ifade tarzının benzeri "Dede Korkut Hikâyeleri"ndeki "Dirse Han Oğlu Boğaç Han"da görülür. "*Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı*" (ERGİN, 1992: 23) ve "*Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım,*" (ERGİN 1992: 19, 25) ifadeleri çocuğu olmayan Dirse Han'ın halkına yaptıkları ile benzerdir. Bu ifadeler hikâyede "*Aç görse toyurdu. Yalın görse tonatdı*" şeklinde geçer, (ERGİN 1995: 81).

Yazıtlardaki "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta ikisi arasında insan oğlu kılınmış*" (ERGİN 1992: 34) sözleri de bize "Yaratılış Destanı"ni hatırlatmaktadır. Hatta destanda Tanrı Kayra Han'a yaratma ilhamını veren, sudan çıkan Ak Ana göçebe toplumunda kadına verilen önemin en belirgin özelliğidir, (BANARLI 1987: 12). Bu anlayışın, diğer örneklerini biz, "Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz'un ışıktan ve ağaçtan doğan hanımlara sahip olmasında görüyoruz. Söz konusu "kutsal kadın" motifi yazıtlarda, "*Umay gibi annem hatunun devletine, küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı,*" (ERGİN 1992: 25-26) ve "*annem hatunu yükselten Tanrı...*" (ERGİN 1992: 38) ifadeleri ile geçer. "Mahmut Kâşgarî'ye göre Umay - doğumdan sonra çıkan son'dur. Kadınlar bununla

tefe'ül ederler. Umaya taparsa oğul olur derler" (İNAN 1986: 38). Burada "anne" vasfıyla karşımıza çıkan kadın, bir melek kadar kutsaldır. Kadının doğurganlık ve kutsiyet özellikleri onun, tabiatın simgesi olarak değerlendirilmesini gerektirir. Buna göre, ölmeye yüz tutan tabiatın bahar mevsimiyle yeniden canlanması, kadının doğurganlığı ile eş değerdir diyebiliriz. "Bozkurt Destanı"ndaki dişi kurdun doğurganlık özelliği sayesinde Türk soyunun devamlılığının sağlanması, çoğalma ihtiyacının karşılanması; tabiatın coşkusunun, canlılığının bir ifadesidir. Hatta şamanistler, bütün dünyanın ruhlarla dolu olduğunu kabul ederek, tabiatın canlı olduğunu düşünürler. Şamanistlere göre, "*Dağlar, göller, ırmaklar ("yer-su") hep canlı nesnelerdir. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay Dağları, Abakan, Kem Yenisey, Katun Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil, fakat konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır,*" (İNAN 1986: 51). Göktürk Yazıtları'ndaki "*Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş, Türk milleti yok olmasın diye millet olsun diye babam İltirış Kağan annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak,*" (ERGİN 1992: 21-22) sözleri de yine Türklerde kadınlara gösterilen önemin en güzel örneklerinden biridir.

"Millî birlik bir bilinç seviyesidir; bir gizli dayanışma, bir örtülü birlikte yaşama arzusudur. Millî birlik duygusuyla önce millî bir devlet, sonra da bağımsızlık elde edilir. Millî birlik, devlet adı verilen yüksek düzeni takip eden bir bilince dönüşünce bağımsızlık yolunda savaş verilir" (TURAL 1999: 37). Göktürkler de "ıduk yer-sub" (mukaddes yer-su) olarak ifade ettikleri vatanları için millî birlik duygusuyla mücadele etmişlerdir. Söz konusu mücadelede, şamanizm inancına göre yer-su ruhlarının da büyük rolü vardır, (İNAN 1986: 48). Devamlı hareket halinde olan ve bu yüzden düşünme unsurunu yaşamında ön plânda tutmayan, göçebe toplumunun elindeki en önemli silahlar; güç, kahramanlık ve millî şuur inancıdır. Mücadelesini tabiatın saf ortamında bu unsurlarla veren Türk toplumu bu yüzden, yerleşik hayatın hilesine, akıl ve zekâsına yenik düşmüştür. Göktürk Yazıtları'nda güç ve kahramanlık fikri ile hareket eden göçebe toplum, akıl ve zekâ ile hareket eden ikinci, zenaatçı topluma yenik düşmüştür.

Milliyetlerini, yurdunu Çin milletinin hilesi, tatlı sözü ve ipek kumaşına kanarak kaybeden Türklerin aynı tarih sahnesini "Göç Destanı"nda da yaşadıkları görülür. Başlarındaki kağanın Ötüken merkezinden ayrılmamalarını tembihlemesi ve "Göç Destanı"nda kutsal taşın Çinlilere verilmemesinin tembihlenmesi bu ortaklığın en belirgin yönüdür. Nihayet "Göç Destanı"nda bu söz unutulmuş ve Çinlilerin prensesine karşılık mânevî birliğin sembolü olan kutsal taş, parçalar halinde dağıtılmıştır. Canlı cansız bütün

varlıkların felâkete boğulup, acı çığlıklarla göç!..göç!" diye çırpınışları yazıtlarda da Türk toplumunun gittiği yerde mahvolması şeklinde dile getirilir.

Göktürk Yazıtları ile ortak veya benzer özellik olarak gösterebileceğimiz bir diğer unsur "inançtır". Yazıtlarda Türklerin, "*Tanrı lutfettiği için illiği ilsizletmiş kağanlıyı kağansızlatmış , düşmanı tabî kılmış dizliğe diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş*" (ERGİN 1992: 22) olduğu belirtilir. Bunun dışında Tanrı buyurduğu için dört taraftaki milletin düzene koyulduğu (ERGİN 1992: 48), Tanrı lûtfettiği için düşman askerlerinin çok olmasına rağmen korkmadan savaşıldığı (ERGİN 1992: 58) ve yine Tanrı bahşettiği için Türk milletinin kazandığı (ERGİN 1992: 42) belirtilir. Bu ifadeler Oğuz Kağan'ın gergedanı öldürdükten sonra kendi gücünü değil kullandığı âletleri "*(Gergedan) geyiği yedi, ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü; demir olsa (olduğu için). Gergedanı ala doğan yedi, okum onu öldürdü; bakır olsa (olduğu için)*" (ERGİN 1988: 15) şeklinde övmesine benzemektedir. Yazıtlarda belirtildiğine göre kağan da Tanrı'nın lûtfu ile bunları kendisinin değil, Türk milletinin başardığını belirtir.

"*Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş*" (ERGİN 1992: 22) şeklinde inancın gücünü sembolize eden ifadeler ise "Dede Korkut Hikâyeleri"nde görülür. Emren, kâfirle karşılaştığında Hak Teâla Cebrâil'e şöyle buyurur: "*Ya Cebrâil, var şol kuluma kırk erçe kuvvet verdim,*" bunun üzerine Emren savaşı kazanır, (ERGİN 1989: 224).

Yazıtlardaki dikkat çekici motiflerden birisi de "kurt" motifidir. Kağan'ın askerlerinin bir kurt olarak tasvir edilmesi, "Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz'un vücut tasvirinde, "Ergenekon Destanı"nda önder vazifesiyle, "Göktürk Destanı"nda dişi bir kurt ile Türk soyunun devamlılığında, "Türeyiş Destanı"nda ise Tanrılarla evlendirilmek için yaratılan kızın gökten inen kurt ile birlikteliğinde görürüz.

Yazıtlarda yer yer Tonga Tigin'den de bahsedilmiştir. Bu da bize "Alp Er Tonga Destanı"na hatırlatır. "*Dördüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kültigin püskürtüp, Tongra'dan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük* (ERGİN 1992: 29) ve "*Üçüncü olarak Çuş başında savaştım ... Orda Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum,*" (ERGİN 1992: 41) ifadeleri Alp Er Tonga'nın yas merasimine işaret etmektedir.

Netice itibarı ile diyebiliriz ki; "Yaratılış", "Oğuz Kağan", "Alp Er Tonga", "Şu", "Göç", "Türeyiş", "Ergenekon" destanları ve "Dede Korkut Hikâyeleri"nin ifade tarzlarına, motif unsurlarına Göktürk Yazıtları'nda da rastlıyoruz. Buna göre aynı kültür değerlerini ve değer yargılarını taşıyan bir toplumun ruhunu da eserlerine yansıtması ve orada bunları yaşatması millî şuur inancının bir ifadesidir.

2. Nazım şeklinde olanlar

a. Ağıt

Ağıt, ölümün korkunç soğukluğu karşısında yüreklerin ürpermesi, acıların, akan göz yaşlarının ona yoldaş olması ve kelimelerin bu sonsuz hasrete tercümanlık etmesidir.

Türk milletinin ilk ağıt örneklerine biz, Çin kaynaklarında rastlıyoruz. M. Ö. 119 yılında Hunlar, topraklarını Çinlilere kaptırınca üzüntülerini ağıt ile dile getirmişlerdir. Hun imparatoru Atilla'nın ölümü üzerine yine şairler, ağıtlar söylemiştir.

Göktürk Yazıtları incelendiğinde görülecektir ki, bu metinlerde de yuğ merasimine büyük önem verilmiştir. “*Köktürk Yazıtlarının anlatım gücünü ve söz zenginliğini gösteren ipuçlarından biri*” (AKSAN 2000: 51) olarak da değerlendirebileceğimiz ölmek kavramı, “uç-” (ERGİN 1995: 75), “uç bar-” (ERGİN 1995: 81), “yok bol-” (ERGİN 1995: 71), “kergek bol-” (ERGİN 1995: 72) şeklinde pek çok kelime ile ifade edilmekte ve yazıtlarda ölümün insan hayatının dönüm noktalarından biri olduğu âdeta vurgulanmaktadır.

Bu kavramlardan “kergek bol-” O. Nedim Tuna tarafından ilginç bir şekilde yorumlanmıştır. “*O. Nedim Tuna'ya göre ölüm kavramının bu yolla yansıtılmasında, kanatlarını gererek uçan kerek kuşundan yararlanılmakta, Şaman inançlarına uygun düşen “canın” (ruhun) kerek (denilen kuş) olması imgesi kullanılmaktaydı*” (AKSAN 2000: 51). Yazıtlarda, insanoğlunun dünyadaki hayatının son bularak yeni bir hayata başlayışının bu manada değerlendirilmesi, onun düşüncelerini ifade etme zenginliği hatta işlenmiş bir dile sahip olması ile açıklayabiliriz. Öyleki, yıllar sonra ağıt olarak nitelendireceğimiz türün ilk örneğini bile burada görebiliyoruz. Bu konuda Esmâ ŞİMŞEK şöyle der: ““*Sığıt*”, “*sığıtçı*”, “*sığta-*”, “*yoğ*”, “*yuğ*”, “*yoğçı*”, “*yuğçı*” “*yoğla-*”, “*yuğla*”, “*yoğlat-*” ve “*yuğlat-*” gibi terimlerin geçtiği bu âbidelerde müstakil ağıt metnine rastlayamıyoruz. Ancak, öyle satırlar var ki, bunları alt alta mısra şeklinde yazdığımızda âdeta ağıt türünün ilk örneklerini bulmaktayız:

*Kendim düşünceye daldım
Görür gözüm görmez gibi
Bilir aklım bilmez gibi oldu
Kendim düşünceye daldım
Zamanı Tanrı yaşar
İnsanoğlu hep ölmek için türemiş
Öyle düşünceye daldım.
Gözden yaş gelse mani olarak
Gönülden ağlamak gelse*

*Geri çevirerek düşünceye daldım
Müthiş düşünceye daldım*” (ŞİMŞEK, 1993: 3).

Yukarıdaki ifâdelerde görülüyor ki şair, kolektif şuur ile hareket etmekte ve âcizliğini saklamaktadır. Bu yüzden, gözyaşına, gönülden gelen ağlamalarına mâni olarak, evreni yorumlamaya başlar. Buradaki düşünmek kelimesinin anlamı, “üzülmek, mateme gark olmak”tır. İç dünyasının engin derinliğine açılan ızdırap kahramanı ayrıca, insan kaderinin yaşam ve ölüm çizgisinden ibaret olduğunu belirterek ölümsüzlüğü yalnızca Tanrı'nın yaşadığını söylemeye çalışır. Bazı araştırmacılar ise “...âbidelerdeki ifadelerin tamamını ölenler için yazılmış birer ağıt metni olarak kabul etmektedir,” (GÖRKEM 1992: 161). Yazıtlardaki bir başka ağıt örneğinin manzum şekilde ifade edilmesi bu görüşü destekler niteliktedir:

*“ Bilge Kağan uçtu
Yaz olsa, üstte gök
davulu gürler gibi, öylece ve
dağda yabani geyik gürlerse, öylece
mateme gark oluyorum”* (ERGİN 1992: 51).

Burada “uçmak” kelimesi hem cennet, göğe yükselmek, hem de ölmek anlamındadır. Diğer ifadelere dikkat edildiğinde ise, Bilge Kağan'ın ölümünden dolayı duyulan üzüntünün, yürekteki feryatların, tabiat unsurları ile aynîleştirilerek anlatıldığı açıkça görülür. Matem havası içinde bulunan kişinin “gök davulu” benzetmesi ile bir parçalanmışlığı, korkuyu, üzüntüyü ve trajik yalnızlığı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Gökyüzü nasıl gece ve gündüz şeklinde değişip bazen karanlığı bazen aydınlığı sergiliyorsa insan da bazen mutluluğu bazen de acılı yüreğiyle dolaşır. Söz konusu ifadelerde “yabani geyiğin gürlmesi” de dikkat çekicidir. Yabani geyik, yalnızlığı hissettirmenin yanısıra çıkardığı gürültülü ses ile de yas tutan, acı ile haykıran bir insana benzetilmiştir.

Diyebiliriz ki; daha sonraları ağıt adı ile yazılan manzum ifadeler o dönem yazıtlarındaki ifadelerin aynısıdır ve acılı günlerin tek tesellisi olarak dile getirilmektedir.

b. Yaşnâme

Anadolu Âşık Edebiyatı'nda “Yaş Destanı” veya “Yaşnâme” olarak bilinen destan şeklinin ilk örneğini biz, Türk millî kültürünün önemli vesikası olan Göktürk Yazıtları'na kadar götürebiliriz.

Yaşnâme'de âşık; soyunu, anasını, babasını, ana rahmine düşmesini, dünyaya gelmesini, çocukluk yıllarını, aile hayatını, sevgisini, hayatta çektiği sıkıntıları ve ölüm gibi konuları işler. Buna göre yaşnâme için, bir şahsın başından geçen hâdiseleri manzum olarak hikâye etmesidir diyebiliriz.

Göktürk Yazıtları'nda da, bu ifadelerin benzerini görüyoruz. “*On sekiz yaşında Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettim....Yirmi yaşında Basmlı İduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim....Yirmi iki yaşında Çin'e doğru ordu sevkettim....*” (ERGİN 1992: 39-40), sözleri örnek olarak verilebilir.

Diyebiliriz ki; Göktürk Yazıtları ile âşık şiirindeki yaşnâme arasındaki ifade benzerliğinin yanısıra, konu ve şekil bakımından farklılıklar görülür. Bunlardan birisi, yazıtlarda kağanın, yalnızca savaş anlarından bahsederek yaş yaş hesap verdiği görülür. Âşık şiirinde ise âşığın ana rahmine düşmesinden ölümüne kadar geçen sürede olanlar yaş belirtilerek anlatılır. İki tür arasındaki bir diğer fark, yaş verilerek belirtilen hâdiselerin yazıtlarda, nesir şeklinde âşık şiirinde manzum olarak ifade edilmesidir. Bazı araştırmacılara göre, Göktürk Yazıtları'nın tamamını manzum olarak düşünürsek (GÖRKEM, 1992: 161) bu farklılık da ortadan kalkacaktır.

3. Nazım - nesir karışık olanlar

a. Atasözleri ve deyimler

Atasözleri uzun tecrübelerin, yaşanılan hayatın sonucunda ulaşılmış ortak yargılardır.

Aynı millete mensup insanların, varlıklarını koruyabilmek için inandıkları kültür değerleri atasözlerine de yansımıştır. Bu yüzden kısa ve öz bir anlatıma sahip olan atasözleri, bir milletin fikir yoğunluğunu bünyesinde toplayan sözlerdir.

“Orhun yazıtlarının gerek yazılış amaçları ve konuları gerekse kısa oluşları atasözlerine başka tür ve metinlerde olduğu kadar rastlamamıza olanak vermemektedir, (AKSAN 2000: 96). Buna rağmen, yazıtlarda tesbit edilen atasözleri, Türk toplum hayatının her devresinde sık sık kullandığı, öz mesajlar ve değer yargıları olması yönüyle dikkate değerdir.

Göktürk Yazıtları'nda geçen “*Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin,*” (ERGİN 1992: 48) sözleri, Kaşgarlı Mahmud'un **Divan ü Lügât'it-Türk**'ündeki, “Aç ne yimes, tok ne times” (SAKAOĞLU 1994: 1), Elazığ yöresindeki “Tok açın halinden ne anlar” ve Atasözleri Sözlüğü'nde, “*Tok açın halinden bilmez (ne bilir), (var ne bilsin yok halinden)*” (AKSOY 1991: 397), “*Tok ne bilir aç halinden*” (AKSOY 1991: 398) şeklindeki atasözlerini bize hatırlatmaktadır. Bu ifadeler hâdis-i şerifte de, “*Komşusu aç iken kendisi tok yatan bizden değildir*” şeklinde geçmektedir.

Söz konusu atasözlerinde rahat ve huzur içinde olan kişinin tok iken de açlığın ne olduğunu düşünerek, bulunduğu durumun değerini bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim akıllı, bilici kişinin Türk milletine Ötüken yurdunda oturmasını söylerken de anlatmak istediği bu düşüncelerdir.

Yazıtlardaki “*Yufka olanın delinmesi kolay imiş ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş,*” (ERGİN 1992: 54) şeklindeki sözler, konu itibarı ile bize, “*Birlikten kuvvet doğar*”, “*Bir elin nesi var, iki elin sesi var*” şeklindeki atasözlerini hatırlatır. Bu sözlerde, aynı değer yargılarını taşıyan, kalabalık bir toplumun yok edilmesinin çok zor olduğu belirtilmek istenmiştir.

Atasözü özelliği gösteren bir başka söz de yazıtlarda şu şekilde geçmektedir: “*Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa zayıf boğa olduğu bilinmezmiş*” (ERGİN 1992: 52). Burada ise, bir toplum arkadan vurularak hile ile yok edilmek istendiğinde bunu yapan kişinin güçlü veya güçsüz de olsa başarıya ulaşabileceği anlatılmıştır. Konu ile ilgili olarak Ahmet CAFEROĞLU’nun da bir makalesi vardır, (CAFEROĞLU 1930: 11-14).

Göktürk Yazıtları’nda kullanılan deyimler de dikkate değerdir: “Uçup gitmek,” (ERGİN 1995: 24) “adı sanı yok olmak,” (ERGİN 1995: 38) “kökünü kurutmak,” (ERGİN 1995: 21) “sözünü kırmamak,” (ERGİN 1995: 50) “mateme gark olmak,” (ERGİN 1995: 51) deyimlerini örnek olarak verebiliriz. Görüldüğü gibi kullanılan deyimler, ifadeleri zenginleştirmekte ve anlatıma canlılık kazandırmaktadır.

SONUÇ

Diyebiliriz ki; yazıtlardaki ifade etmeye çalıştığımız halk edebiyatı unsurları hem tür hem de ifade tarzı olarak diğer anlatmaya dayalı türler ile benzerlik göstermektedir. Bu ürünler, sözlü gelenek içerisinde aktarılarak bir takım değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Göktürk Yazıtlarındaki yaşantı tarzı, destan devri toplumunun yaaşantısını hatırlatmaktadır. Hayvancı-akıncı toplumun at sürülerine sahip olması, av hayvanları ile beslenmesi, başarı ve cesaretle ayakta kalabilmeyi hedeflemesi bunun örnekleri olarak verilebilir. Ayrıca yüzyıllar öncesinde yazılmış eserdeki ürünler günümüzdeki şekilleri ile aynı anlam zenginliğini korumaya da devam etmektedir. Mesela, yazıtlardaki hayvancı-akıncı toplumun yaşantısı destanlarda, Dede Korkut Hikâyelerinde aynı bilinçaltının izleri ile yazılmıştır. Bunun yanısıra ağıt, yaşnâme, atasözleri ve deyimlerde de sırası ile ızdırapların, baştan geçen hâdiselerin, yaşanmış tecrübelerin, nasihatlerin aynı ifade ile

verildiğini görüyoruz. Biz bunu, uzun bir tarihî geçmişe sahip Türk milletinin, dili kullanmadaki ifade gücüne bağlayabiliriz.

KAYNAKLAR

- AKSAN (1995), Doğan, **En Eski Türkçenin İzlerinde / Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler**, İstanbul 2000.
- AKSOY (1991), Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II**, İstanbul 1991.
- BANARLI (1987), Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1987.
- CAFEROĞLU (1930), Ahmet, “Orhun Âbidelerinde Atalarsözü” **Halk Bilgisi Haberleri**, I(3), Ocak 1930, 11-14.
- ERGİN (1988), Muharrem (Yayına Hazırlayan), **Oğuz Kağan Destanı (Tercüme- Metin-Sözlük)**, Ankara 1988.
- ERGİN (1989), Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara 1989.
- ERGİN (1992), Muharrem, **Orhun Âbideleri**, İstanbul 1992.
- GÖRKEM (1992), İsmail. “Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar” **Türk Dünyası Araştırmaları**, nr. 77, Nisan 1992, s. 157-188.
- İNAN (1986), Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1986.
- KAPLAN (1991), Mehmet, “Göktürk Yazıtları”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1991.
- ONG (1995), Walter J., (Çev: Sema Postacıoğlu Banon), **Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözüün Teknolojileşmesi**, İstanbul 1995.
- SAKAOĞLU (1983), Saim, **İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı Metinleri I/ Destanlar I. Fasikül**, Erzurum 1983.
- SAKAOĞLU (1994), Saim, “Göktürk Yazıtları ile Anadolu-Türk Folklorundaki Paralellikler Üzerine”, **TDAY-Belleten**, Ankara 1994.
- ŞİMŞEK (1993), Esmâ, **Kadirli ve Osmaniye Ağıtları**, Antakya 1993.
- TAN (1997) Nail, **Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul 1997.
- TURAL (1999), Sadık, **Bilgelerin Yolunda**, Ankara 1999.
- YILDIZ (1995), Naciye, **Manas Destanı, (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara 1995.